

*Ірина Бондаревська*

## **Сковородіана: труднощі читання, або що приховують і що повідомляють тексти**

У світі, в якому ми живемо, як ніколи важливо читати історію між рядків у пошуках «неумисних одкровень». Так ми вчимося розуміти силу міфів і брехні, зриваючи маску з них обох.

Карло Гінзбург<sup>1</sup>

У статті проаналізовано варіанти інтерпретації філософських творів Сковороди як певні моделі читання та доведено, що мінливість тлумачень залежить від припущень про латентне у творах, серед іншого, про ставлення до тексту, автора і предмета дослідження. Латентне (приховане умисно або неумисно) вимагає експлікації та подальшої репрезентації, але в кожному конкретному випадку воно визначається по-різному. Існують два альтернативні підходи до визначення латентного. Одні дослідники використовують здатність текстів передавати більше, ніж задумав автор, і шляхом зіставлення «деталей» здійснюють історико-філософську контекстуалізацію теорії (місце мислителя в історії філософської думки), здобувають свідчення про зв'язок ідей філософа з історичною епохою та з

---

<sup>1</sup> Це вислів із лекції «Unintentional Revelations: Reading History Against the Grain», прочитаної Карло Гінзбургом у Берліні (Berlin Institute for Cultural Inquiry, March 2016) та інших містах. У вигляді статті лекцію було опубліковано в перекладі з англійської на російську в журналі «Новое литературное обозрение»: Карло Гинзбург, «Читая историю между строк: Непреднамеренные открытия», пер. Галины Бесединой, *Новое литературное обозрение* 143 (1) (2017), відвідано 5.11.2017, <http://nlobooks.ru/node/8228>. Публікацію тексту лекції англійською мовою мені знайти не вдалося, проте вважаю, що і в подвійному перекладі дух теоретичної позиції Гінзбурга передано.

його особистим життям. У цьому випадку текст промовляє поза волею автора, оскільки він не був задуманий як джерело інформації такого типу. Альтернативним підходом є дотримання волі автора і ставлення до тексту як авторського та завершеного повідомлення, що містить усі необхідні інструменти для успішної комунікації. Перший підхід ґрунтується на недовірі та намаганні редукувати автора тексту до об'єкта, другий спирається на довіру до тексту та його автора. Порівняння обох підходів, а також рекомендації самого Григорія Сковороди («Жена Лотова») щодо тлумачення біблійних текстів спрямовують аналіз на розкриття ролі досвіду та постаті автора у процесі читання. Біографія мислителя у цьому контексті дозволяє конституювати автора як джерело повідомлення і актуалізувати етичний аспект у ставленні до його творів. Запропонований у цій статті аналіз ґрунтується на таких теоретичних побудовах: латентне у тексті (Г. Г. Гумбрехт), навмисні і непередбачувані одкровення (К. Гінзбург), історичний досвід (Ф. Р. Анкерсміт). Порівняння двох підходів не дає підстав для висновку про абсолютні переваги одного з них, однак дає змогу побачити певні відмінності між читачами та дослідниками.

**Ключові слова:** Григорій Сковорода, інтерпретація тексту, історико-філософське дослідження, автор і текст, біографічний метод, латентне у тексті, історичний досвід.

Обсяг публікацій про Григорія Сковороду — від невеликих статей до великих монографій — вражає і новачків, і досвідчених науковців<sup>2</sup>. Можна давати різні пояснення цьому феномену, але важко не погодитись: щось у самих творах філософа не лише спонукає до інтерпретацій, але й уможлиблює їх. Кожний наступний дослідник переконаний, що чогось бракує, і починає перечитувати відомі твори з надією дійти суті та нарешті адекватно представити її академічній спільноті. Кожний створює свій паралельний текст-коментар, аби приховане в автентичному тексті стало явним. Проте кожний черговий дослідницький проект в оцінках наступників знову постає як незавершений і такий, що потребує подальшого опрацювання. Видається, що немає нічого дивного в такому нескінченному читанні, адже всі філософські тексти потенційно нескінченні. Проте нас цікавлять не тексти, а читачі, які роблять припущення і висновки стосовно текстів. Чого вони шукають? Що вважають прихованим і вартим розкриття у тексті?

---

<sup>2</sup> Тетяна Добко, «Сучасний розвиток бібліографічної Сковородіани», *Бібліотечний вісник* 3 (2016): 9–13.

Цілком очевидно, що приховане у тексті — це власне те, за що змагаються дослідники (читачі), і те, що, на їхню думку, покликаний повідомити сам текст. Тому видається, що читач і текст є союзниками в комунікації і що це має слугувати запорукою комунікативного успіху. Проте читацькі зусилля більшою мірою схожі на нерівну боротьбу, у якій текст завжди перемагає, адже читачі приходять і відходять, а текст залишається. беру на себе сміливість стверджувати, що розгубленість відчував кожен, хто брався до читання філософських творів Сковороди, не знаючи кого/що звинувачувати у незадоволеності результатом. Винуватцем є сам текст, історичний час, читач? Оскільки я схильна починати з читача, мій аналіз буде скерований низкою питань. Що насправді шукають дослідники в творах Сковороди? Чого очікують? Що вважають прихованим у тексті, а що розкрилим? Чому тексти не «співпрацюють» з читачем, а «чинять опір» читанню? І врешті, що писав з цього приводу сам Сковорода? Зважаючи на те, що сьогодні цілком легітимного статусу набула постать історика-слідчого (Карло Гінзбург), який виводить «на чисту воду» неузгодженості, упередження і міфи, що невидимо для автора тексту керують його думками й намірами, виникають ще й інші питання загальнішого характеру. За яких умов розкриття прихованого перетворюється на «викриття»? Як змінюється внаслідок такого перетворення ставлення читача до автора і його «права» на позицію суб'єкта комунікації?

Навряд чи можливо дати розгорнуті відповіді на всі поставлені питання у межах однієї статті. Моя мета полягає в тому, аби їх обґрунтувати з посиланням на репрезентативні дослідження філософії Сковороди та відповідні теоретичні моделі інтерпретації, а також сформулювати висновки стосовно типології прихованого у творах Сковороди та в дослідженнях цих творів. Висновки статті базуватимуться на аналізі філософської спадщини мислителя Володимиром Ерном, Дмитром Чижевським, Тарасом Закидальським, Людмилою Софроною, Мирославом Поповичем, Валерієм Шевчуком, Леонідом Ушкаловим та ін. Підґрунтям теоретичного аналізу стали окремі ідеї Карло Гінзбурґа, Ганса Ульріха Гумбрехта та Франкліна Р. Анкерсмита. Реконструкцію уявлень про приховане в творах самого Сковороди здійснено за його трактатом «Книжечка о Чтеніи Священн[аго] Писанія, нареченна Жена Лотова».

### У пошуках прихованого

Дослідники виконують функцію перекладачів, тобто сподіваються зробити доступним те, що було, на їхню думку, приховане в оригіналі. Проте сподівання «тлумачів» виходять далеко за межі скромної перекладацької функції та претендують на розкриття істини тексту, яка вже там висловлена, проте з певних причин недостатньо прозора. У тій чи тій формі дослідники прагнуть розкрити, «який був Г. Сковорода справжній і які були його справжні ідеї»<sup>3</sup>. Отож постає питання, чому самого тексту недостатньо для розкриття істини. Чому її приховано, якщо автор, імовірно, мав на меті протилежне, коли оприлюднював свій твір? Відповіді бувають різними. По-перше, нас відділяє від твору історична дистанція: ми відокремлені від тієї мови і тих умов, за яких його було написано, і нам достеменно невідомо, яку полеміку він підтримував, тому цю перешкоду доводиться компенсувати спеціальними методами читання. По-друге, буває так, що сам автор хоче приховати свою думку, утруднює доступ до «справжніх ідей» та спонукає читача до інтелектуальної гри. Можливий і третій варіант: прихованість належить природі істини (справжнього), і тому її не можна представити з вичерпною ясністю у вигляді будь-якого тексту. Які з цих варіантів реалізують дослідники творчості Сковороди, ми визначимо на основі аналізу завдань їхніх досліджень.

Здебільшого йдеться про те, аби дійти істини через розкриття контексту, як це, наприклад, передбачає зробити Мирослав Попович: «Мусимо поставити все сказане і написане людиною, яка належить далекому минулому, в безпосередній контекст її життєдіяльності і великих духовних зрушень епохи»<sup>4</sup>. Уточнюю: якщо контекст стосується найближчого оточення філософа, дослідження неминуче зміщується до з'ясування обставин його життя, а якщо контекст — це особлива інтелектуальна атмосфера («духовні зрушення епохи»), то увага переноситься на опис світогляду і мислення, гадано притаманних цілій історичній добі. Якщо ж контекст — це історія філософії, то важливим стає місце і значення ідей філософа

<sup>3</sup> Валерій Шевчук, *Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима* (Київ: Пульсари, 2008), 1–528.

<sup>4</sup> Мирослав Попович, *Григорій Сковорода: філософія свободи* (Київ: Майстерня Білецьких, 2007), 1–256.

в межах цього великого нарративу. Саме в цьому варіанті набувають актуальності питання, чи був Сковорода філософом взагалі. Якщо був, то якою мірою оригінальним є його доробок? Яку традицію він розвивав? Хто розробляв і беріг його теоретичну спадщину? Якою мірою вона залишається актуальною сьогодні?

Попри те, що дослідники реалізують різні комбінації розуміння контексту, вони відштовхуються від однакового тлумачення прихованого. Їхня увага прикута до «викриття» зв'язків Сковороди із зовнішніми контекстами, причому такого типу приховане видається придатним для доволі точної експлікації. Це демонструють праці Володимира Ерн (1912)<sup>5</sup>, Дмитра Чижевського (1934)<sup>6</sup> та новіші публікації Тараса Закидальського (1965)<sup>7</sup>, Леоніда Ушкалова (2001)<sup>8</sup>, Дениса Філіповича (2010)<sup>9</sup> та ін. Розмисли Сковороди тут пов'язують з античною філософією, патристикою, німецькою містикою, теологією і поетикою та обґрунтовують роль філософа у становленні російської або української філософії. Повторю, що в центрі уваги опиняються історичні зв'язки та генеалогії, які насправді не були предметом опікування самого Сковороди.

Наприклад, Ерн пише, що будь-яке дослідження відбувається у світлі певних ідей, які формують сприйняття «сирих» історичних фактів, і завершує вступ до своєї праці словами: «Для мене вся русская философская мысль, начиная со Сковороды и кончая кн. С. Н. Трубецким и Вяч. Ивановым, представляется цельным и единым по замыслу философским делом<sup>10</sup>. Отож вивчення філософії Сковороди від самого початку постає як пошук «общих взглядов», які

<sup>5</sup> Владимир Ф. Эрн, *Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение* (Москва: Путь, 1912.), 1–342.

<sup>6</sup> Дмитро І. Чижевський, *Філософія Г. С. Сковороди* (Харків: Акта, 2003), 1–432.

<sup>7</sup> Taras Zakydalsky, «The Theory of Man in the Philosophy of Skovoroda» (MA diss., Bryn Mawr College, 1965); 1–70; <http://www.ditext.com/zakydalsky/skovoroda.html>, відвідано 4.10.2017. Закидальський широко використовує традиційну філософську термінологію, проте в його праці є прагнення вийти за межі звичних стандартів історико-філософського дослідження.

<sup>8</sup> Леонід Ушкалов, *Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду*, (Харків: Акта, 2001), 1–222.

<sup>9</sup> Denys Philipowicz, *Rozmowa o duchowym świecie: Hryhorij Skoworoda: Filozofia — Teologia — Mistyka* (Krakow: Szwajpolt Fiol, 2010), 1–254.

<sup>10</sup> Эрн, *Григорий Саввич Сковорода*, 24.

наразі і є тим прихованим, що його треба розкрити.<sup>11</sup> Дмитро Чижевський, позитивно оцінюючи працю Ерна, реалізує інший підхід. Для нього контекстом, який оприявнює значення ідей Сковороди, є західна культурна традиція. І хоч він пропонує почати з дослідження системи поглядів філософа в її цілості, його головна мета — вписати Сковороду в європейський філософський контекст. Урешті-решт, він доводить спорідненість ідей Сковороди з «німецькою містиккою»<sup>12</sup>, і в такий спосіб долає приховане, перетворює його на явне.

Дехто з дослідників надає перевагу не контекстуальному, а «філологічному» аналізу — мові філософа та способам його висловлювання як ключовим для розуміння твору. «Нельзя отходить от его языка, так как он несет в себе не только идеи, но и мощный поэтический заряд», — пише Людмила Софронова<sup>13</sup>. Очевидно, йдеться про прихований недискурсивний смисл, який вона намагалася розкрити шляхом семіотичного аналізу. Софронова виходить із припущення, що тексти Сковороди ускладнено навмисне, і це є насамперед даниною бароковому стилю письменства<sup>14</sup>. Вона шукає універсальні коди символічної мови філософа, тому здійснює тотальну «інвентаризацію» образів, тропів, концептів у його творах та доходить висновку, що потаємне тут адресоване досвідові сакрального. Зауважу, що і «поетичне», і «сакральне» належать сфері досвіду, тобто висновки Софронової свідчать, що вона визнає неможливість вивести приховану суть скворородинівських творів у відкритість раціонального дискурсу. Щось залишається за межами речень і слів. Інший варіант дослідження мови Сковороди пропонує Леонід Ушкалов, який доводить доцільність та ефективність статистичного аналізу<sup>15</sup>.

---

<sup>11</sup> Розгорнутий аналіз підходу Ерна див.: Олег В. Марченко, «Творчество Григория Сковороды в размышлениях Дмитрия Чижевского: некоторые замечания», *Вестник ПСТГУ I: Богословие. Философия* 27, no. 3 (2009): 35–43; Brian Horowitz, «Vladimir Ern and Hryhorii Skovoroda: A Historian and his Philosophical Antithesis», *Journal of Ukrainian Studies* 22, no. 1–2 (Summer–Winter 1997): 97–104.

<sup>12</sup> Чижевський, *Філософія Г. С. Сковороди*, 40.

<sup>13</sup> Людмила А. Софронова, *Три мира Григория Сковороды* (Москва: Индик, 2002), 9.

<sup>14</sup> Там само, 440.

<sup>15</sup> Леонід Ушкалов, «Творчість Сковороди в дзеркалі статистики», *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* 15 (2006–2007): 400–407.

Наведені приклади показують, що панує дисциплінарний підхід — культурологічний, філологічний, історико-філософський тощо, який нав'язує готовий наратив і логіку дослідження, й тим самим змушує локалізувати приховане поза текстом — в історичних обставинах та в засобах висловлювання, які мають значення тільки у порівнянні з іншими.

Проте існує ще один підхід, який помітно відрізняється від двох попередніх. Він спрямований на розкриття ідей Сковороди в їхньому автентичному прочитанні, без застосування історико-філософських або філологічних схем. Прикладом такого дослідження є книга Валерія Шевчука «Пізнаний і непізнаний Сфінкс», де автор намагається реалізувати щось на зразок наївного читання «без відволікання на полеміку або публіцистику»<sup>16</sup>, тобто фактично відмежовує свої розмисли від фахових (дисциплінарних) підходів. І хоч така спрямованість на самі ідеї і тексти без підпорядкування історичним наративам (мовлення *sub specie aeternitatis*) обіцяє максимальну автентичність прочитання, вона водночас містить небезпеку тавтологічності й суб'єктивізму. Найбільш «автентичне» прочитання — це декламування оригінального тексту. Якщо цього не досить (а саме недостатність змушує до інтерпретацій!), треба використовувати певні теоретичні інструменти, що дозволяють тримати в фокусі певний аспект і фіксувати межі валідності отриманих результатів. Видається, Шевчукові не вдалося уникнути цих небезпек, але його наміри як читача повністю збігаються з «намірами» самого Сковороди: вони обидва хочуть знайти істину й забезпечити необхідну комунікацію з цього питання. Принаймні читач упевнений, що автор зробив усе необхідне, аби його думку було донесено до іншого, виведено із зони прихованого. Читач, своєю чергою, має виконати свою частину роботи, довірившись авторові й тексту. Він нічого не повинен вчитувати «між рядками», лише сприймати те, що говорить сам автор/текст. Можна сказати: читач мусить бути орієнтований на «повідомлення» у тексті.

Читач у такій ситуації ставиться до автора як співрозмовника, тобто бере до уваги «наміри» автора за межу власних інтерпретацій. Це означає, що локалізація прихованого має не лише просторові виміри — у тексті й поза текстом, вона також має вимір суб'єктивності. В одному випадку читача цікавить те, що автор повідомляє

<sup>16</sup> Шевчук, *Пізнаний і непізнаний Сфінкс*, 11.

у свідомо сформованому ним тексті, а в другому він змушує текст говорити про щось важливе для читача, але не задумане автором. Відповідно, у першому випадку приховане — це повідомлення у тексті, натомість у другому — обставини появи та побутування тексту і його місце серед решти подібних текстів. До поля нашого аналізу, таким чином, потрапляє розрізнення задуманого і не задуманого повідомлення, а в термінах Гінзбурга — умисного / неумисного відкриття (intentional / unintentional revelation), які ми далі розглянемо докладніше.

### Типологія прихованого

Як зазначає Карло Гінзбург з посиланням на Марка Блока, в історії ми зустрічаємося з двома видами свідчень: «умисними» і «неумисними»<sup>17</sup>. Для історика це важливий розподіл, бо йдеться про різні способи читання джерел. В одній ситуації дослідник міркує у згоді з джерелом та його автором, тобто намагається почути, що повідомляє текст згідно з волею автора, а в другій не орієнтується на автора та здобуває через текст інформацію, що не була ним запланована. Такі свідчення є «неумисними», вони виказують таємниці, що були б недосяжні, якби дослідника обмежувало тільки те, що проговорює автор. Гінзбург підкреслює, що використання «неумисних» свідчень забезпечило поступ історичного пізнання, якого досі не вдавалося досягнути.

Увага до «неумисних» свідчень дійсно являла собою важливу віху в нагромадженні знань про минуле та засвідчила зміну поглядів на історію як зумовлену чинниками культурного і соціального характеру. Історія стала не лише оповіданням про минуле, вона підключилася до викриття міфів як хибної свідомості (міфи тут слід розуміти як надособистісні утворення, вживлені в індивідуальну свідомість, що «без згоди» індивіда визначають його поведінку). Тому важливо, вважає Гінзбург, навчитися читати «між рядками», тобто в тому місці, де контроль свідомості відсутній або його послаблено. «Умисні» повідомлення завжди залежать від дискурсу влади, натомість читання «між рядками» повідомлень «неумисних» дозволяє відстежити сліди «цензури» й ідентифікувати наявність

<sup>17</sup> Гінзбург, «Читая историю», <http://nlobooks.ru/node/8228>.

зовнішнього тиску. Ці фактори контролю висловлювання у текстах приховано, і саме вони підлягають експлікації через уточнення понять. Для успіху такої операції, на думку Гінзбурга, треба: 1) простежити обставини, в яких з'явився текст; 2) виявити його вплив на появу інших текстів. Інтерес дослідника, таким чином, зміщується від тексту як повідомлення до мережі дії зовнішніх сил. Приховане у цьому випадку співвідноситься з недоступним для автора тексту, але доступним для дослідника-читача.

Посилаючись на запропоноване розрізнення і враховуючи, що приховане необхідно пов'язане з позицією певного суб'єкта (приховане від когось), ми можемо виокремити робочу типологію прихованого. До нашого поля зору потрапляють щонайменше чотири його типи:

Приховане *від дослідника*, тобто те, що стосується неповноти чи неточності знань про предмет; воно охоплює велике коло свідчень, які ще належить відкрити або уточнити, і є складовою будь-якого дослідження та не становить проблеми.

Приховане *від автора*, але доступне досліднику — це низка упереджень та риторичних і дискурсивних схем, які мають історичне походження й впливають на мислення та письмо, але не були відомі або не мали значення для автора; це те, що вчитують «між рядками».

Приховане самим *автором* — це те, що в особливий спосіб кодується: замість точних визначень автор пропонує загадки, символи, емблеми. Саме це ми можемо спостерігати у Сковороди, і саме це дезорієнтує дослідників.

Приховане як *властивість істини* — це специфічний спосіб її буття для автора і читача; такого типу прихованість не підлягає теоретичному проясненню шляхом уточнення понять та контекстуалізації. Це те, що в своїх творах описує Сковорода. Отож спробуймо докладніше реконструювати його уявлення про приховане.

### Приховане в дзеркалі пам'яті

Розгляньмо твір «Книжечка о чтеніи священн[аго] писанія, нареченна Жена Лотова». Це рекомендації щодо «правильного» читання Біблії, і немає сумніву, що в системі мислення Сковороди такі реко-

мендації носили універсальний характер, тобто були чинними для осмислення будь-яких текстів, зображень, речей.<sup>18</sup> Обраний за приклад твір пояснює, чому істина прихована, в чому полягає її прихованість і чому її неможливо зафіксувати у неприхованості для всіх.

На початку твору Сковорода відхиляє думку про те, що Біблія є безумовним джерелом істини, і характеризує її як річ небезпечну, сповнену «пропастей и соблазнов»<sup>19</sup>. Причину цього він убачає в тому, що істина Біблії є принципово невидимою для звичайного ока, повсякденної свідомості. Істина в прямому сенсі висвічується «між рядками» («симфонія»), тому вона непридатна для остаточного вираження у дефініціях і розлогих коментарях. Звідси, до речі, постійне відчуття, що, коментуючи Сковороду, дослідник не досягає своєї мети.

Хоч Сковорода заохочує до читання «між рядками», його позиція відрізняється від позиції Гінзбурга. Центральною постаттю твору є дружина біблійного Лота як символ процесу пізнання. Попри те, що цей персонаж традиційно викликає негативні конотації, Сковорода ніби береться довести протилежне. Ця жінка варта щирого шанування і вдячної пам'яті, переконує він, бо вона дозволяє нам пізнати те, чого ми не бачили і не знали, але що є дуже важливим для нашого життя. Філософ починає з міркувань про те, що таке пам'ять і що належить пам'ятати. Він стверджує: те, що ми бачимо, не потребує пам'яті, вона потрібна тоді, коли існує щось «невидное»<sup>20</sup>. Отож пам'ять вказує на невидиме і таким чином, як певний «слід», спрямовує людину до істини. Дружина Лотова заслуговує на вдячну пам'ять як символ переходу від видимого до невидимого. Вона є таємницею, як і сам Содом, пише Сковорода: все тлінне піднімається димом угору, стає невагомим і нескінченним як дих<sup>21</sup>. У такий спосіб фізичний процес вказує на духовне, а завдяки дружині Лотовій ми отримуємо алгоритм для такої інтерпретації. Сама смерть жінки є нагадуванням про

---

<sup>18</sup> Докладніше див.: Ірина Бондаревська, *Парадоксальність естетичного в українській культурі XVII–XVIII ст.*, (Київ: ПАРАПАН, 2005), 189–203.

<sup>19</sup> Григорій Сковорода, «Книжечка о Чтеніи Священн[аго] Писанія, нареченна Жена Лотова», в Григорій Сковорода, *Повна академічна збірка творів*, ред. Л. Ушкалов (Едмонтон-Торонто: Видавництво Канадського інституту українських студій, Харків: Майдан, 2011), 1–783.

<sup>20</sup> Там само, 779–780.

<sup>21</sup> Там само, 780.

безсмертя. Філософ наголошує, що її погляд веде нас не на вулиці гріха й розпусти, а через них до вічного сяяння сонця<sup>22</sup>.

Далі Сковорода зосереджує увагу на ролі наставника у читанні Біблії (яким він сам, по суті, є). Як оцінити щирість наставника? Як ефективно скористатися його допомогою? Відповіді Сковороди на ці питання такі: по-перше, треба зрозуміти, чи повчання наставника провадять до добродесного життя, тобто оцінити доречність довіри; по-друге, коли щодо цього немає сумнівів, то головним компонентом успішної співпраці є любов. Тільки любов робить ангельську мову дійсною<sup>23</sup>, а відтак, уможливорює сприйняття повчань і доступ до невидимого. У такий спосіб Сковорода наголошує на значенні особистісного чинника у процесі пізнання. Люди часто прагнуть відповідей від Бога і наставника, бо не розуміють, що відповідь залежить від їхніх власних зусиль («Жив ли в руках моих воровей? — Жив, если не задавиш, — отвечал Бог»)<sup>24</sup>.

Сковорода доводить, що суб'єкт є ключовою ланкою доступу до істини: «Сердце есть истинный Бог»<sup>25</sup>. Отож істину здобувають не ззовні, а в серці: «В сугубом Словѣ Божіем, сугубым чувством сугубого в нас Естества чувствуем сугубое, будто взирая на Радугу, в ту же минуту за спиною видит наша Память Солнце...»<sup>26</sup>. Кожна людина має бачити істину і, очевидно, по-своєму: «Одну манну всѣ сїи ядят: хорош во всѣх упомянутых вкусы, но разный»<sup>27</sup>.

Наприкінці твору Сковорода робить закид проти історичного вивчення Біблії:

«На Что нам Родословія Историчная? Кая Полза? На Что Мѣстоположенія Тлѣннаго Рая? Кую Душѣ нашей Ползу принесет Форма и Мѣра Ковчеговска! К Чему Исцѣленіе Плотское? К Чему Воскресеніе Тлѣнное, паки в Тлѣнь обращающееся? Да паки работаем подлой Плоты и Страстям? Ей! Един Дух нам Вкусен и полезен, очищая, исцѣляя, проникая в самыя тайныя Начинанія Души нашея и Мир нам раждая»<sup>28</sup>.

<sup>22</sup> Григорій Сковорода, «Книжечка о Чтеніи Священн[аго] Писанія, нареченна Жена Лотова», 794.

<sup>23</sup> Там само, 781.

<sup>24</sup> Там само, 782.

<sup>25</sup> Там само, 799.

<sup>26</sup> Там само, 800.

<sup>27</sup> Там само, 782.

<sup>28</sup> Там само, 804.

Тож історичні факти — це теж приховане, але воно не актуальне для людського життя.

У підсумку отримуємо таку картину:

Приховане безумовно існує: воно є, з одного боку, історичним фактом, що не вартий уваги, а з другого — невидимим тлом усякого написаного і промовленого слова, кожної речі, зображення. Це приховане є істина, яку варто шукати.

Приховане, або істину, неможливо вивести в неприхованість у тексті, оскільки вона існує завдяки людській здатності бачити подвійний спосіб існування речей і текстів. Знання про приховане транслюється завдяки пам'яті і розкривається завдяки любові, симпатії, «сострастію»<sup>29</sup>. Саме завдяки чуттєвій компоненті приховане прояснюється для людини, але тільки як внутрішнє переживання, тобто приховано від інших. Щоб між рядками промайнуло (як «невловимий птах») те, чого шукаєш, треба мати певний почуттєвий стан — спільності, довіри. Це зумовлено самою природою істини.

Що ж до прихованого автором умисне, то воно теж є у творах Сковороди. Він дійсно ускладнює процес розуміння, дезорієнтує читача стосовно сталих значень і тим самим задає правильний (у його розумінні) алгоритм мислення і пошуку істини. Сковорода не розглядає випадок прихованого від автора, але доступного для читача, адже його розуміння процесу читання зорієнтоване на суб'єкта, на обмін думками, а не на «викриття міфів» і пошук «неумисних одкровень» (Гінзбург).

Підсумуємо: з погляду Сковороди не може бути ідеального словника або універсального коду, за допомоги якого можна без перешкод дійти істини. Що ж до обставин і контекстів, то він їх не сприймає за варті уваги.

### Приховане як досвід

Те, що Сковорода називає любов'ю, симпатією, співчуттям, з якими він пов'язує передачу знань, і те, що Софронова позначає як «поетичне» і «сакральне», можна об'єднати поняттям «досвід», маючи на увазі недискурсивну, суб'єктивну форму пізнання. Сам стиль письма Сковороди, як пише Тарас Закидальський у вступі

<sup>29</sup> Там само, 782.

до свого дослідження, заохочує до участі в творчому процесі, залучає до інтерпретації досвід та силу уяви.<sup>30</sup>

Легітимація поняття досвіду в історичному пізнанні є важливим здобутком сучасної філософії історії<sup>31</sup>. Завдяки йому відчуття чогось непроясного здобуває ясність у формі парадоксу. Текст близький як ніколи (ми його бачимо і торкаємося), а водночас далекий як ніколи, адже ми знаємо, скільки століть пройшло з моменту його появи, та усвідомлюємо відмінність тодішніх умов життя від теперішніх. При цьому переживання «далечі / близькості» істотно залежить від точки і характеру спостереження. Часова віддаленість тексту є наслідком зовнішнього спостереження твору на тлі решти творів, історії культури, історії філософії. Близькість є продуктом досвіду — дотику і споглядання. Відповідно, є два можливі погляди на текст: 1) той, що формується знанням і 2) той, що формується нашим тілом — почуттями, сприйняттям. У цьому сенсі маємо погодитись з Гансом-Ульріхом Гумбрехтом: нам, можливо, потрібний «менш філологічний» погляд на залишки минулого<sup>32</sup>. Можливо, варто шукати фізичну та емоційну близькість із тим, що залишилося від минулого, та уникати хитрощів методології. Наразі і в біблієзнавстві визнають два види розкриття священного тексту: один орієнтується на часову та культурну локальність, тобто на віддаленість іншого історичного світу, а другий надає перевагу відношенню «біблійне повідомлення / читає», тобто спирається на відчуття і переживання значень Біблії<sup>33</sup>. Відтак, не існує адекватного мовлення, щоб вивести приховану істину у відкриту доступність кожному, оскільки результат залежить від стану читача, його досвіду.

Отже, якщо приховане — це досвід, то його неможливо розкрити як книгу на потрібній сторінці. Досвід не надається на те, щоб його висловити і просто передати іншому, він є унікальним

<sup>30</sup> Zakydalsky, «The Theory».

<sup>31</sup> Franklin R. Ankersmit, *Sublime Historical Experience* (Stanford: Stanford University Press, 2005), 1–504.

<sup>32</sup> Hans Ulrich Gumbrecht, «How can we encounter what remains latent in text?», *Partial Answers: Journal of Literature and the History of Ideas* 7, no. 1 (January 2009): 87–96. Український переклад: Ханс Ульріх Гумбрехт, «Как (если вообще) возможно обнаружить то, что остается латентным, в текстах?», *Койнония. Вестник ХНУ им. Н. В. Каразина* 4 (2009): 90–102.

<sup>33</sup> Сергій Головащенко, *Біблієзнавство. Вступний курс* (Київ: Либідь, 2001), 220.

надбанням кожного, а в комунікації про нього можна лише нагадувати. Тоді автентичне читання, згідно з теорією Сковороди, — це читання, засноване на довірі до тексту і автора. Натомість викриття прихованих автором упереджень, впливів чи зв'язків, цікавих для читача, руйнує атмосферу спільності: текст починає неумисне свідчити, переключати увагу з повідомлення на умови і засоби. Автор перестає бути суб'єктом комунікації. Приміром, виявляється, що Сковорода був уписаний у певну традицію і дублює чийсь думки, хоч це не було предметом його повідомлення.

### Функція автора

Погляд на автора та його повідомлення як об'єкт, або засіб відкриває простір для складання мозаїки історичних свідчень в осмислену картину. У випадку Сковороди це уможливорює накреслити картину зародження філософської думки в Росії (Володимир Ерн) чи Україні (Дмитро Чижевський), вписати його твори до західної історії філософії (через ланку німецької містики) або культури — шляхом пошуку барокових чи романтичних рис. Твори починають свідчити про історичного автора: час і місце його народження, освіту, соціальний статус, взаємини з приватними й офіційними особами, вплив на сучасників і наступників. На цьому шляху дослідники досягають найвищого рівня методологічної дисципліни<sup>34</sup>. Їхній мотив — скласти якомога точнішу картину особистості автора та історичної реальності, до якої він належав. Проте у випадках, коли текст починає функціонувати як мимовільне свідчення (не заплановане і не усвідомлюване автором), довіра до автора як суб'єкта повідомлення зазнає втрат. Неможливо одночасно думати і про смисл випадку з дружиною Лота, і про місце цього тексту в історії філософії та культури чи в особистому житті Сковороди. Тим часом поєднання біографії філософа з його ідеями є звичайною схемою досліджень<sup>35</sup>. Зміст розвідок про Сковороду часто видається

<sup>34</sup> Зразок такої методологічної дисципліни див.: Леонід Махновець, *Григорій Сковорода. Біографія* (Київ: Наукова думка, 1972), 1–144.

<sup>35</sup> Один з цікавих прикладів встановлення кореляції між появою твору і життєвою ситуацією автора: Natalia Pylypiuk, «Skovoroda's Divine Narcissism», *Journal of Ukrainian Studies* 22, no. 1–2 (Summer–Winter 1997): 13–50.

розколотим на дві відносно самостійні частини: спочатку біографія, потім філософські погляди. Насправді, хоч такий зв'язок, поза сумнівом, існує, шукати його варто в іншій епістемологічній площині.

Скориставшись тезою Ролана Барта про «смерть автора»<sup>36</sup>, уявімо, що нам нічого невідомо про Сковороду. Чи це вплине на смисл його текстів? Нам скажуть: так, адже інформація про автора допомагає глибше їх зрозуміти. Проте захистити таку позицію буде складно. Звісно, ми зможемо дізнатися про походження ідей Сковороди та про їхню спорідненість з ідеями решти філософів, а також зрозуміємо їхню своєрідність і місце в історії. Але як це впливає на смисл? Адже й за повної відсутності інформації про автора «Жена Лотова» промовлятиме до нас тією самою мовою і про той самий предмет; ми дізнаємося власне те, що мав намір повідомити Сковорода своїм текстом, а саме: чому треба пам'ятати дружину Лотову і чому це необхідно для правильного читання Біблії та досягнення істини. Видається, що біографія філософа створює щось на зразок беньямінової «аури», яка зачаровує особистісними подробицями і сприяє формуванню значущості тексту, мобілізує увагу і готовність довіряти йому.

Ключову роль довіри у процесі читання (пізнання) обґрунтовує не лише Сковорода, на цьому наголошують і сучасні дослідники. Так, аналізуючи роль біографічного підходу в історико-філософському дослідженні, Вадим Менжулін пропонує оригінальну типологію біографістики на підставі розрізнення ставлень дослідників до свого «героя»: біографістика надії, біографістика підозри та біографістика довіри<sup>37</sup>. У двох перших випадках дослідник нав'язує своє бачення тому, про кого пише. Перший тип, зокрема, зорієнтовано на ідеал і пропагандистське піднесення автора, а другий здебільшого призводить до приниження його філософських надбань, бо вибудовує стосунки за схемою «садист-цензор» і «мазохіст-жертва». Лише третій тип біографістики забезпечує паритет у взаєминах, і саме

<sup>36</sup> Roland Barthes, «The Death of the Author», in Roland Barthes, *Image — Music — Text*, trans. and ed. Stephen Heath (New York: Hill and Wang, 1978), 142–48. Переклад російською див.: Ролан Барт, «Смерть автора», в Ролан Барт, *Избранные работы: Семиотика и поэтика*, пер. и ред. Г. К. Косикова (Москва: Прогресс, Универс, 1994), 384–391.

<sup>37</sup> Вадим Менжулін, *Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні* (Київ: НАУКМА; Агар Медіа Груп, 2010), 411.

його Менжулін пропонує дотримуватися. Цей висновок є надвичайно важливим, оскільки він, з одного боку, підтверджує існування безмежної влади біографа над своїм героєм, тобто припускає його перетворення на об'єкт, але з другого боку — пропонує відновити (встановити) взаємини довіри, щоб повернути «герою» дослідження статус незалежного і відповідального мовця.

Те саме стосується і тексту. Коли вдається встановити, що окремі фрагменти було додано до тексту пізніше чи вилучено, або що текст з'явився під впливом іншого тексту і містить приховані посилання, це не впливає на розуміння повідомлення у його завершеному варіанті, укладеному самим автором. І хоч текст дозволяє дослідникові встановити його еволюцію<sup>38</sup>, він робить це під тиском поставлених питань, за межами того, що мав на увазі автор. У фрагментах тексту автор «розпадається», тож ми переносимося зі світу, де панує питомий обмін думками, до світу, де за спиною суб'єкта маячить мережа чинників, які знецінюють будь-яке індивідуальне висловлювання.

Отож, гадаю, немає підстав прийняти ідею Ролана Барта про автора як «скриптора»<sup>39</sup>. Навпаки, можна дійти висновку, що текст, як створений «умисне», тобто зі свідомою метою, певними засобами і певною структурою, має завдячувати своєю цілістю й осмисленістю постаті автора як джерела повідомлення з власними межами і потребує розшифрування, а не розплутування мережива слів, функцій і зв'язків.

### Підсумки

Будь-яке висловлювання, зафіксоване як текст, стає відкритим для різноманітного використання, не пов'язаного із самим змістом повідомлення. І хоч повідомлення мало за мету, наприклад, довести необхідність пам'ятати дружину Лотову як уособлення пізнання істини, дослідник за його допомоги може дізнатися про інше: про освіту та інтереси автора, його середовище, особливості культури та епохи. Самі собою тексти *не були призначені* для таких свідчень,

---

<sup>38</sup> *Марія Грація Бартоліні*, «Сковородинський трактат “Убуждшеса видѣша славу егѡ”: роль біблійних цитат та патристичної гомілійної традиції для визначення його риторичної функції», *Філософська думка* 5 (2014): 75–87.

<sup>39</sup> Барт, *Избранные работы*, 389.

але вони *свідчать*. Прихованим тут є анонімна сила зв'язків, що змушують філософа мислити, жити, висловлюватися у такий, а не інакший спосіб. Упоратись із цим прихованим, хоч воно не є предметом повідомлення, можна лише шляхом певних методологічних процедур (читання «між рядками»), які містять у собі елемент насильства, примусу до свідчень і нехтування авторськими намірами. Читання «між рядками» і читання «у рядках» передбачає різний характер взаємодії з текстом. Читання «у рядках» означає, що читач довіряє текстові й намагається зрозуміти його як повідомлення — цілісне й осмислене, оснащене всіма необхідними засобами для його розуміння. У такий моделі читання реалізується довіра до автора й увага до його висловлювання. Натомість читання «між рядками» спрямоване на пошуки того, що не є предметом повідомлення, що перебувало поза свідомістю автора, а відтак, змушує текст говорити про те, чого не мав на увазі, не знав або не хотів автор. У цьому випадку дослідник, інтерпретуючи текст, апелює до несвідомого («неумисного») в авторському висловлюванні.

Читання творів Сковороди у відповідності з вимогами, що їх він сам встановив, має відбуватися як суб'єкт-суб'єктне відношення — із конституюванням постаті автора та залученням особистого досвідного потенціалу читача. Стилем своїх трактатів і діалогів Сковорода вводить режим нескінченності читання, оскільки нескінченними у своєму різноманітті та прихованими для стороннього ока є констеляції особистого досвіду, завдяки яким приховане може стати явним для читача. Сковорода робить таке ускладнення свідомо: він формує ідеальний образ читача та, очевидно, норму автентичності читання. Тобто, читати правильно — це читати з любов'ю, співчуттям і довірою до автора та його тексту. При цьому філософ розраховує на унікальний смисл та, звісно, не бере до уваги все те, що цікавить історико-філософську науку в проблематиці впливів, взаємодій, класифікації чи періодизації ідей.

За таких умов історико-філософська біографістика є охоронцем тлумачення тексту як свідомо сформованого авторського повідомлення<sup>40</sup>. Але, з другого боку, вона використовує повідомлення як матеріал і аргумент для розгортання власного наративу. Перебувати

<sup>40</sup> Подібну позицію висловлює Вадим Менжулін: Вадим І. Менжулін, «Історіографія філософії у контексті філософії досвіду», *Наукові записки НАУКМА. Філософія та релігієзнавство* 141 (2013): 37.

у співчутливому ставленні до автора повідомлення і відстежувати, як це повідомлення викриває самого автора — це несумісні процедури, їх неможливо здійснювати одночасно. Коли читач опікується повідомленням, він стає нечутливим до означень філософський / нефілософський, оригінальний / неоригінальний, ранньомодерний / домодерний, бароковий / романтичний, для нього неважливі причини і наслідки самі по собі. Проте все це набуває ваги, коли читають «між рядками», тобто реалізують інституційні дисциплінарні настанови та відключають режим довіри до тексту. По суті, будь-яке дослідження має бути позбавлене такої довіри. Утім, тут варто зробити деякі пояснення.

До цього моменту ми ототожнювали читання та дослідження, що дозволило виокремити «дружні» і «не дружні» до суб'єкта підходи. Тепер належить вказати на відмінність. Читання творів Сковороди органічно здійснюється у режимі пошуку кращого життя і тому, безумовно, передбачає зацікавленість та довіру до тексту. Дослідження, натомість, є спостереженням другого порядку (Н. Луман), тобто спостереженням над спостереженням, і його мета — з'ясувати, яким чином текст повідомляє те, що він повинен повідомити, і те, чого він повідомляти не повинен. Тобто йдеться про те, що з боку автора постає як свідоме формування повідомлення, з боку читача як вимога довіри, а з боку дослідника як суперечливе завдання. Довіра в акті читання є абсолютною, у дослідженні ж вона має відносне значення: довіра і недовіра чергуються<sup>41</sup>, причому чеснотою дослідника вважатимуть радше недовіру.

Коло замкнулося? Дослідник не може бути довірливим? Проте нас цікавило інше, насамперед те, що існують два підходи і що вони істотно відрізняються: один спрямований на повідомлення як мету, другий використовує текст як засіб для пізнання чогось іншого — епохи, особистості автора тощо. Обидва втілюють різне ставлення як до суб'єкта висловлювання, так і до минулого загалом.

Гадаю, немає підстав надавати перевагу жодному з цих підходів. Врешті-решт усе зводиться до того, як далеко може зайти у довірі до тексту (автора) читач та як далеко — у недовірі до нього дослідник. Де межа, за якою довірливий читач перетворюється

---

<sup>41</sup> Можливо, тут доречно було б скористатися терміном Гумбрехта «коливання» (oscillation), яким він позначає відношення між ефектами значення і присутності: Hans Ulrich Gumbrecht, *Production of Presence: What Meaning Cannot Convey* (Stanford: Stanford University Press, 2004), 19.

на ошуканого читача, і навпаки: де межа, за якою дослідник стає безвідповідальним маніпулятором? Чи доречно тут згадувати про відповідальність? Це вже питання етики<sup>42</sup>. Чи є правомірними етичні вимоги стосовно досліджень про минуле? І чи є у давнього автора та його твору якісь права?

## Bibliography

Ankersmit, Franklin R. *Sublime Historical Experience*. Stanford: Stanford University Press, 2005.

Barthes, Roland. «The Death of the Author». In Barthes, Roland. *Image — Music — Text*, translated and edited by Stephen Heath, 142–48. New York: Hill and Wang, 1978.

Bartolini, Maria Gratsia. «Skovorodynskiyi traktat “Ubuzhdiiesia vidiesha slavu ego”»: rol bibliinych tzytat ta patrystychnoi homiliinoi tradytzii dlia vyznachennia yoho rytorychnoi funktsii». *Filosofska dumka* 5 (2014): 75–87.

Bondarevska, Iryna. *Paradoksalnist estetychnoho v ukrainskii kulturi XVII–XVIII st.* Kyiv: PARAPAN, 2005.

Chizhevskiy, Dmytro I. *Filosofia H. S. Skovorody*. Kharkiv: Akta, 2003.

Dobko, Tetiana. «Suchasnyi rozvytok bibliohrafichnoi Skovorodiany». *Biblioteknyi visnyk* 3 (2016): 9–13.

Ern, Vladimir. *Grigorii Savvich Skovoroda. Zhyzn i uchienie*. Moskva: Put, 1912.

Ginzburg, Karlo. «Chitaia istoriiu miezhdu strok: Niepriednamie-riennyye otkrytia», translated by Galina Besedina. *Novoie litieraturnoie obozrieniye* 143 (1) (2017). Accessed November 5, 2017. <http://nlobooks.ru/node/8228>

Gumbrecht, Hans Ulrich. «How can we encounter what remains latent in text?» *Partial Answers: Journal of Literature and the History of Ideas* 7, no. 1 (January 2009): 87–96.

Gumbrecht, Hans Ulrich. *Production of Presence: What Meaning Cannot Convey*. Stanford: Stanford University Press, 2004.

Holovashchenko, Serhii. *Bibliieznnavstvo. Vstupnyi kurs*. Kyiv: Lybid, 2001.

<sup>42</sup> Вадим І. Менжулін, «Історико-філософська біографістика: провідні тенденції та віхи становлення», *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство* 115 (2011): 24.

Horowitz, Brian. «Vladimir Ern and Hryhorii Skovoroda: A Historian and his Philosophical Antithesis». *Journal of Ukrainian Studies* 22, no. 1–2 (Summer–Winter 1997): 97–104.

Mahnovetz, Leonid. *Hryhorii Skovoroda. Biografia*. Kyiv: Naukova dumka, 1972.

Marchienko, Olieg. «Tvorchiestvo Grigoria Skovorody». *Vestnik PSTGU 1: Bohoslovie. Filosofiia* 27, no. 3 (2009): 35–43.

Menzhulin, Vadym. *Biografichniy pidkhid v istoryko-filosofskomu piznanni*. Kyiv: NaUKMA, Ahar Media Grup, 2010.

Menzhulin, Vadym. «Istoriografia filosofii v konteksti filosofskoho dosvidu». *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo* 141 (2013): 32–38.

Menzhulin, Vadym. «Istoryko-filosofska biografistyka: providni tendentzii ta vikhy rozvytku». *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo* 115 (2011): 18–25.

Philipowicz, Denys. *Rozmova o duchowym świecie: Hryhorij Skovoroda: Filozofia — Teologia — Mistyka*. Kraków: Sz wajpolt Fiol, 2010.

Popovych, Myroslav. *Hryhorii Skovoroda: Filozofia svobody*. Kyiv: Maisneria Biletskykh, 2007.

Pylypiuk, Natalia. «Skovoroda's Divine Narcissism». *Journal of Ukrainian Studies* 22, no. 1–2 (1997): 13–50.

Shevchuk, Valerii. *Piznanyi i nepiznanyi Sfinks: Hryhorii Skovoroda suchasnymu ochyma*. Kyiv, Pulsary, 2008.

Skovoroda, Hryhorii. «Knyzhechka o Chtenyi Sviatoho Pysma, narechenaia Zhena Lotova». in Hryhorii Skovoroda. *Povna akademichna zbirka tvoriv*, edited by Leonid Ushkalov, 779–828. Edmonton-Toronto: Vydavnytstvo Kanadskogo instytutu ukrainskyh studii, Kharkiv: Maidan, 2011.

Sofronova, Ludmila A. *Tri mira Grigoria Skovorody*. Moskva: Indrik, 2002.

Ushkalov, Leonid. «Tvorchist Skovorody v dzerkali statystyky». *Ukraina: Kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* 15 (2006–2007): 400–407.

Ushkalov, Leonid. *Ukrainske barokove bohomyslennia. Sim etiudiv pro Hryhoria Skovorodu*. Kharkiv: Akta, 2001.

Zakydalsky, Taras. «The Theory of Man in the Philosophy of Skovoroda». MA diss., Bryn Mawr College, 1965.

## Abstracts

### Reading Skovoroda's Works: What Do the Texts Hide and Reveal?

The article analyzes variants of interpretation of Skovoroda's philosophical works as models of reading, and argues that the interpretation variability depends on the assumptions about the latent in the works, including the attitudes to texts, the subject, and the research goals. The latent (hidden intentionally or unintentionally) requires explication and consequent representation in each research project and takes different forms in each case. There are two alternative approaches to defining the latent. Some researchers use the ability of texts to convey more than the author has conceived, and by the way of juxtaposing the «details» provide evidence of historical and philosophical identification of the theory (the place of a thinker in the history of philosophical thought), reveal the facts of connection of the ideas with the historical epoch (Baroque, Enlightenment, Romanticism) and the personal life of the thinker. In this case, the text reads beyond the author's will, since it was not conceived as the source of such information. An alternative approach is to adhere to the will of the author and treat the text as a meaningful and complete message, which has the necessary tools for successful communication. The latter approach is based on the trust to the text and its author, while the first one is based on distrust and trying to reduce the author to an object. The comparison of these approaches, as well as the recommendations of Hryhoryi Skovoroda himself («Zhena Lotova») concerning the interpretation of Biblical texts, draws attention to the role of experience and the figure of the author in the reading process. Biography in this context really allows to construct the author as the source of the message and to actualize the ethical component in relation to him. The analysis is based on certain theoretical constructs: latent in a text (H. U. Gumbrecht), intentional and unintentional revelations (K. Ginzburg), historical experience (F.R. Ankersmit).

By comparing the role and significance of both approaches it is impossible to indicate preferences one of them, but it makes it possible to see differences between readers and researchers.

**Keywords:** Hryhorii Skovoroda, interpretation, author and text, biographical method, latent in a text, historical experience.